

SUB SEMNUL LUI ANIMA

(O perspectivă psihanalitică a prozei lui V.Beșleagă)

Ana GHILAȘ

Catedra Literatură Română și Teorie Literară

Dans cet article l’auteur analyse la prose de Vladimir Beșleaga dans la perspective psychoanalytique de l’archétype *anima*.

Aproape orice scriitor își manifestă atitudinea față de mamă, cel puțin, într-un text scris. Nu este o lege, desigur. Zicem „aproape toți” sau majoritatea, în special dacă e vorba de poezie. În proză însă, cel mai adesea atragem atenția asupra imaginii femeii ori a mamei ca personaj literar. Amintim aici de Smaranda lui I.Creangă și Mara, „sărmana văduvă cu doi copii”, a lui I.Slavici, de Măria Dinului – Fefelega lui I.Agârbiceanu și „mama asta vrăjitoare” – Vitoria Lipan (M.Sadoveanu). Sunt personaje pe care le reținem în memorie prin trăsăturile lor fizice sau prin calitățile morale și, desigur, prin semnificațiile general-umane.

În unele texte, acest construct ficțional își descoperă referențialitatea, conturându-se ca imagine și ca structură, în același timp însă e dificil să caracterizezi personajul, mai exact, să-i „culegi” chipul într-o sinteză verbală coerentă. În asemenea ipostază, apare imaginea mamei în romanele lui Vladimir Beșleagă. La acest autor mama nu este atât un personaj de acțiune, ci mai curând unul structurator, în jurul căruia se unesc linii de subiect, trăiri și stări ale naratorului – personaj reflector, de altfel. Or, gândurile, acțiunile mamei, gesturile ei sunt observate, „transmise” și interpretate de naratorul-fecior (copil sau matur), în alte ipostaze – de soțul, socrul (bunelul), fiica, – prin intermediul monologului interior sau al stilului indirect liber. Se creează astfel o primă impresie de personaj unilateral (plat), deși suflul mamei e prezent pretutindeni în text: în trecut și în prezent, în ceea ce întreprinde și ce gândește personajul-narator, chiar și în atmosfera, în cromatica imaginilor.

Receptată dintr-o perspectivă psihanalitică, proza lui V.Beșleagă dezvăluie în mod latent complexul matern. Să ne amintim: în primul roman, *Zbor frânt*, imaginea mamei în vis – reveria lui Isai-copilul din timpul războiului și durerea, devenită obsesie-culpă, a lui Isai-maturul care „a ridicat mâna asupra fratelui, (...) dar Ile s-a ferit și Isai a lovit în mamă-sa, adică în mama lor”; întoarcerea la origini, la vatră, la mamă, în sens eliadesc, mitic, nu jungian, psihologic, în romanul *Nepotul (Acasă)*; durerea soților de a nu putea să se bucure de maternitate ca principiu al vieții în romanul *Ignat și Ana*. Mama ca arhetip psihologic se manifestă în cea mai mare măsură în romanul *Viața și moartea nefericitului Filimon sau anevoioasa cale a cunoașterii de sine*. În principiu, toate textele acestui autor vorbesc de prezența a două arhetipuri în structura imaginarului său: cel al mamei și cel al bătrânului înțelept, prioritate având totuși primul.

Chiar primul roman, *Zbor frânt*, publicat în 1965, este dedicat memoriei mamei, cu toate că mama apare aici în postura unui personaj episodic. Atitudinea față de ea se simte însă în reveriile copilului, în amintirile involuntare ale maturului Isai, în comportamentul fratelui Ile. Imaginea mamei devine simbolică, ea semnificând viața, protestul împotriva războiului și sugerând, totodată, durerea. De multe ori, elementul baladesc îi imprimă aureolă de ființă sfântă, cea care se jertfește pentru copii. Aidoma măicuței din *Miorița*, ea apare în visul bunelului: „...și numai undeva departe, tocmai pe zarea dealului se vede depărtându-se chipul mamei băieților, îi plânsă, despletită, aleargă și strigă, își frânge mâinile și-și smulge părul din cap și nu se știe încotro aleargă și de ce strigă sau plânge (...); și rămâne în urma ei numai plânsul, rămâne să plutească deasupra satului: «Of, copii mei, copilașii mei...»”.

Sună a jale, a bocet întreaga atmosferă din imagine, plăsmuită veridic atât sub aspect sonor (frecvența vocalelor lungi *u, e*), cât și lexical. Repetiția conjuncției „și” amplifică parcă imaginea dramatică a mamei, afirmând, în același timp, sentimentul dragostei materne. Ultimele fraze prezintă imaginea mamei la hotarul dintre realitate și baladă, realitate și mit, lăsând să plutească în aer jalea, bocetul și dragostea ei.

Cum am menționat anterior, în acest roman mama e prezentă mai mult în reveriile copilului Isai, în amintirile bunelului (socrului ei), iar în prezentul desfășurării acțiunii ea apare doar cu anumite replici. Întregul discurs degajă parcă vina naratorului matur față de mamă (intuiție susținută, astăzi, de memoriile și reflecțiile

inserate de autor în cartea *Hoții din apartamente*). Mama prefigurează, cum au demonstrat romanele ulterioare ale autorului, un motiv-simbol al imaginarului său, cu valențe morale și psihanalitice.

În romanul *Acasă* planează un mister asupra relațiilor dintre părinți, asupra morții tatălui, imaginea mamei devenind principiu structurator al textului, iar în plan ideatic, mama e cea care păstrează rădăcinile neamului, tainele și valorile lui. Textul e scris în perioada când principiul matern ca temă și ca motiv persistă în întreaga literatură din spațiul basarabean, în special în poezie. Și totuși, în proză doar la V.Beșleagă prezența mamei ca personaj în toate textele sale vorbește nu numai de imperativele timpului, ci și de puterea imagoului matern în imaginarul său. În psihanaliză, imagourile sunt definite ca reprezentări inconștiente ale unor personaje-prototip, construite pe baza primelor relații familiale. Atât în realitate, cât și în discursul narativ, autorul și personajul său își construiesc propria personalitate prin proiecția imagoului matern.

Îi dăm cuvânt autorului: „Mama m-a născut la 17 ani, tata avea 25. Măritându-se, ea a scăpat de deportare. Bunelul și unchiul meu nu s-au mai întors din Siberia”[1]. „Maică-mea a fost femeie simplă, fiică de țărani gospodari, care au știut doar munca pământului. (...) Când stau să-mi amintesc ce-a fost viața ei, multe îmi vin în minte – și mai luminoase, și ceva mai întunecate, dar chipul ei sfânt rămâne să se înalțe mereu în fața ochilor inimii mele. Anume: să stea sus, ca înconjurat de o revărsare de raze de argint...(…) Sufletul ei însă continuă să trăiască, pentru că este nemuritor – el nu se risipește odată cu trupul...”[2].

Textele autorului (defilările, în limbaj psihanalitic), evocă un spațiu permanent – familia, unde se consumă bucurii și dureri umane, uneori dureri înăbușite, nespuse, neîmpărtășite. Copilul și mama sunt cele două ființe care suferă cel mai mult în scenariul pregătit lor de viață. „Despre relația dintre părinții mei s-ar putea înșira multe. Un om singur abia de ajunge să se înțeleagă el pe sine într-o viață, de cele mai multe ori murind fără să știe ce-a fost pe lumea asta, dar mite doi, care se adună să aducă pe lume pe un al treilea. Bunăoară pe mine” [3].

Neînțelegerile dintre părinți, durerile mamei și jertfirea pentru unicul copil, anumite taine ale ei despre părinți și despre soț creează impresia și imaginea unei făpturi închise în sine, cu povara unei dureri sau poate a unei/unor taine care au marcat-o. Așa o vede cititorul pe mama în dubla ei ipostază: mama scriitorului și mama-personaj. Proiecția și sublimarea ar fi aspectele psihologice care conduc la transfigurarea artistică a personajelor: „Marea catastrofă a biografiei mele – pierderea mamei, cea mai apropiată și scumpă ființă – ar fi putut aduce și sfârșitul meu. Iarăși, ca atunci, demult, umblam pe străzi, dînd orbește peste oameni și copaci și înecîndu-mă în lacrimi. «Ce voi face, ce voi face, îmi ziceam, ca să te ajut?». Nu puteam face nimic, nimic. Atunci s-a trezit în mine o miraculoasă putere – venea din adîncul sufletului meu? Sau și din amintirea bunelului înghițit de «neagra străinătate»? – și acea putere m-a făcut să scriu în două luni cartea *Țipătul lăstunului*, apărută cu titlul *Zbor frînt*. Atunci m-am născut ca scriitor. Cartea am dedicat-o memoriei mamei...” [4].

Imagoul matern, așadar, se resimte în personajele plăsmuite de autor, în atmosfera textului ș.a. Arhetipul *anima* pare să fie printre cel mai bine afirmat în persoana și în imaginarul lui Vladimir Beșleagă.

Amintim că arhetipul psihologic, după C.G. Jung, este de natură inconștientă și se realizează în psihicul individual al omului. Fiind niște „structuri psihice identice, comune tuturor”, arhetipurile sunt considerate drept „nuclee neuropsihice înăscute, având capacitatea de a iniția, controla și mijloci caracteristici uzuale de comportament și trăirile tipice tuturor ființelor umane” [5]. Între inconștientul individual și cel colectiv există o dialectică, iar complexitatea raporturilor dintre ele poate fi redusă la un număr mic de arhetipuri fundamentale: persona-ombra(umbra), animus-anima, bunica și bătrânul înțelept, mama (Marea Mamă, după E.Neuman) ș.a. Dintre ele, mai clar caracterizate empiric sunt acelea care influențează sau perturbă cel mai intens eul, și anume umbra, anima și animus.

Anima corespunde aspectului feminin (refulat) al inconștientului bărbatului, precum *animus* este aspectul masculin al inconștientului feminin. *Arhetipul mamei* este realizat în sufletul fiecărui copil prin „contiguitatea” acelei femei în grija căreia se află copilul. Comportamentul și însușirile personale similare ale oricărei alte femei sunt percepute de copil drept înțelegere a ceea ce numim „mamă”. Mai apoi arhetipul devine activ în sufletul individual al copilului sub forma complexului matern. Prin similaritate și contiguitate copilul, la rândul său, constelează în sufletul mamei arhetipul copilului. Pentru C.G. Jung, rolul experienței personale a individului este „să dezvolte ceea ce există dintotdeauna – să activeze potențialul arhetipal deja existent în Sine”. (În accepție jungiană, *Eul* este centrul conștientului, iar *Sinele* – un nucleu central care integrează ansamblul personalității și poate include atât conștientul, cât și inconștientul. *Sinele* devine, după Jung, un mijlocitor al adaptării individuale la mediul social și, totodată, la Dumnezeu, cosmos și viața spiritului).

În studiul său *Despre legătura dintre psihologia analitică și arta poetică*, Jung spunea că semnificația emoțională pe care o capătă în mintea cititorului anumite poeme se datoresc activării acelor forțe inconștiente care sunt arhetipurile. Totodată, identificarea arhetipurilor într-o operă literară presupune „studierea ritmurilor organice și a fantasmelor inconștiente care conduc pana artistului, de multe ori fără știrea sau împotriva voinței sale” [6]. Astfel, o formă analizabilă a arhetipului psihologic poate fi tipul de structură care organizează anumite teme și motive într-o operă artistică. În romanele lui Vl. Beșleagă descoperim, în primul rând, fantasma mamei-femeii-iubitei ca simbol arhetipal cu funcție structurală și axiologică.

În romanul *Viața și moartea nefericitului Filimon sau anevoioasa cale a cunoașterii de sine* personajul principal, Filimon, întreprinde o călătorie onirică arhetipală pe Apa Vremii, în inconștient, în căutarea adevărului despre originile sale și despre eul său, ajungând, în cele din urmă, să-și cunoască Sinele. Fiecare capitol din roman prezintă un personaj care își face un examen de conștiință: tatăl Nichifor Fătu, copiii Filimon și Cristina. Ceea ce îi unește însă este imaginea mamei copiilor – femeia „învăluită într-un abur alb, ușor, cald”. Filimon nu știe cine este femeia care îi apare în vis, Cristina îi cheamă spiritul printr-un gest anume – își pune baticul (broboada) mamei pe cap și vorbește cu ea, iar Nichifor Fătu, dimpotrivă, nu vrea să-și amintească de femeia care îi apare halucinant în amintiri („*de dincolo de masă, din colțul pustiu îl privește țință o femeie naltă și subțire, într-o rochie alburie ca un abur – și tu ai venit? tată-tău te-a chemat? du-te și lasă-mă, vezi ce-i cu mine? am fost asară, l-am dat pe băiat la partea lui, n-avea nici o grijă! zici că-l apucă uneori? dar și pe mine mă apucă, pe tine nu te apucă? ... oh, stau uite-așa și încep să vină, vin unele după altele: o mână de om, în geam, o căldare, un cuțit, un prosop, un tufar, prind a se roti în fața ochilor mei, pînă mi se întunecă și nu văd... tu ce-ai venit? pleacă, am eu grijă, i-am găsit pereche...*”). Astfel punctează autorul trecutul personajelor, un trecut în care mamei îi revine un rol important, atât la nivel de structură a textului, cât și sub aspect etico-filozofic. Totodată, imaginea mamei sugerează și starea de frică, și procesul psihologico-moral de căutare a adevărului de către fiecare dintre personaje. Așa cum, în plan psihologic, arhetipul mamei este prima formă pe care o capătă experiența inconștientă a individului, în romanul lui Vladimir Beșleagă mama se prezintă ca arhetip psihologic, dar și ca arhetip cultural (ființă dătătoare de viață și instanță protectoare), dar și ca un examen de conștiință al personajelor ce se autoconfesează.. A o vedea aieva sau a-și aminti de ea înseamnă, pentru personaje, a-și aprecia trecutul și prezentul sau, cum e în cazul lui Filimon, a-și cunoaște Sinele [7].

Expediția eroică pe lumea cealaltă urmează, după Jung, schema unui *regressus* către imagoul matern, iar Filimon se întoarce, în vis, pe Apa Vremii la trecutul său, în registru psihanalitic – în inconștient. Totuși, pentru el imagoul matern aproape că lipsește, de mic copil impunându-i-se imagoul patern, iar mama apare mai degrabă (pentru început) ca mamă teribilă („nebuna” care vrea să-l răpească de la tată-său), opusă arhetipului Mamei Mari. Imagoul matern capătă treptat contur în psihicul lui Filimon, naratorul transfigurând aceste procese psihice prin simbolul culorii albe („*un nou raș alb-alburii, care se așterne peste locul unde era spărtura spre cer*” vede Filimon mai întâi; mai târziu îi apare în imaginație un vâl alb, cald; altă dată vede clar o femeie îmbrăcată în alb, întoarsă pe-o parte; și abia mai târziu își dă seama că femeia aceasta în alb ar putea fi mama lui). După un scenariu psihanalitic descris de Jung, observăm că personajul lui Beșleagă rămâne „un om care trăiește regresiv, care își caută copilăria și mama, și evadează din fața acestei lumi pline de răceală și răutate, care nici măcar nu vrea să-l înțeleagă” [8].

Principiul feminin devine element poetic în crearea unei atmosfere ambigue, uneori elegiac-erotice, alteori plăsmuit într-o imagine-simbioză ca în exemplul ce urmează: „*un miros ca de lapte cald adie, împlîndu-ți nările, de unde vine? de la sînul aceleia care stătea culcată cu fața în sus și eu împlam cu mîinile pe la gîtul ei... ah, nu! așa mirosea sînul tău, laptele cu care ne-ai hrănit... mirosul sînului tău! vreau să-mi învăluie tot trupul, ca să mi te aduc aminte, să te văd, să te simt cu toată ființa mea, eu, care te port în mine, pe tine, care m-ai purtat în tine, vino, ajută-mă să mă descuuuuc... Te oprești, acum știu: cînd a căzut ușa peste noi, mirosul acesta cald, eram aproape de tine, îți vedeam buzele în întuneric...*”. Desprindem de aici imaginea iubitei, a mamei, a surorii, de care el s-a îndrăgostit, fără să știe că-i este soră, toate (ipostazele) căpătând în inconștientul său o imagine totalizatoare a ceea ce presupune *feminitate și maternitate*.

Visul, simbolul, metafora, repetiția devin modalități prioritare de transfigurare artistică a spiritului feminin în romanul lui Vladimir Beșleagă, mama rămânând a fi o prezență permanentă în imaginarul autorului.

Referințe:

1. Beșleagă Vladimir. Dialoguri literare / Alcătuire, îngrijire și postfață: Alexandru Burlacu. - Chișinău, 2006, p.207.
2. Beșleagă Vladimir. Hoții din apartamente. - Chișinău: Prut Internațional, 2006, p.233-234.
3. Ibidem, p.235.
4. Beșleagă Vladimir. Dialoguri literare, p.61.
5. *A se vedea:* Fordham Frieda. Introducere în psihologia lui C.G.Jung / Cuvânt înainte de C.G.Jung. Traducere, eseu introductiv și note de dr. Leonard Gavrilu. - Editura IRI, 1998, p.56.
6. Braga Corin. 10 studii de arhetipologie. Ediția a II-a. - Cluj-Napoca: Dacia, 2007, p.12.
7. Ghilaș Ana. Funcția structural-axiologică a arhetipului în discursul narativ al lui Vladimir Beșleagă // Limba și literatura română. Regional – național – european. Simpozion internațional Iași–Chișinău, 24-27 noiembrie 2005.- Iași: Casa Editorială Demiurg, 2005, p.435-441.
8. Jung Carl Gustav. Puterea sufletului. Antologie. Prima parte. Psihologia analitică. Temeiuri / Texte alese și traduse de dr. Suzana Holan. - București: Editura Anima, 1994, p.143.

Notă: *Articolul a fost publicat în revista Semn , nr.2, 2008.*

Prezentat la 05.12.2008